

UDK 94(497.5 Dalmacija)
Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Mersiha Imamović, Bego Omerčević

REFLEKSIJE RIMSKE VLADAVINE NA KULTURNO- -POLITIČKE PRILIKE U PROVINCiji DALMACIJI

Rimska strategija uspostavljanja vlasti u provinciji Dalmaciji provođena je sistematski i prema ustaljenom obrascu. Ista je bila zasnovana na četiri odvojena procesa: prvi je pacifikacija, drugi kolonizacija, treći urbanizacija i četvrti romanizacija. Glavnu ulogu u provođenju ovih procesa imali su rimski građani i vojnici – veterani. Oni su bili kreatori kako političkog tako i kulturnog života u provinciji Dalmaciji. Iz reda rimskih građana birani su članovi ordo decurionum, edili, diumviri, procuratori, namjesnici i drugi činovnici. Preko njih, carske vlasti su, u novoosvojenim oblastima, uspostavljale potpunu kontrolu nad pokorenim stanovništvom, s jasno definisanim političkim i kulturnim ciljevima. Ovakva strategija je naročito bila izražena tokom republikanskog i ranocarskog doba. Nakon toga uslijedilo je slabljenje Carstva, a samim tim i njegov utjecaj kako na političke tako i na kulturne tokove rada i života u provinciji Dalmaciji. Takav razvoj događaja trajao je sve do 476. godine, odnosno do pada Zapadnog rimskog carstva.

Ključne riječi: Rimsko carstvo, Zapadno rimsko carstvo, provincija Dalmacija, kolonizacija, urbanizacija, romanizacija, vile rustike

UVOD

Nakon osvajanja cijelog prostora nekadašnje rimske provincije Ilirik uslijedile su brojne aktivnosti carskih vlasti, koje su imale za cilj da ove prostore što čvršće vežu za Carstvo. S tim u vezi rimske vlasti su direktno ujecale na sva politička i kulturna dešavanja na tlu rimske provincije Dalmacije. Neposredni akteri provođenja rimske politike u provinciji Dalmaciji su, dugo vremena, bili namjesnici. Oni su uživali status konzula. U rukama namjesnika bili su svi civilni i vojni poslovi.

Od druge polovine III stoljeća carske vlasti su uvele činovničku funkciju prezida, koji je bio u rangu viteza. Prezid je bio zadužen samo za civilne poslove, dok je vojne poslove obnašao novi namještenik – *dux*. Osim namjesnika, prezida i *dux*a u provinciji Dalmaciji su postojale i druge upravne funkcije. Tako su municipalni gradovi imali svoju upravu koju je činilo gradsko vijeće *ordo decurionum*, *decuriones* sa dva viša člana *diumvira* (*duoviri*) i dva niža člana edila (*aedila*) (Mesihović 2011: 112, bilj. 101; Glavičić 2008: 49). *Diumviri* i edili su obnašali izvršnu vlast. Njihove obaveze su bile definisane u gradskom zakonu, po kojem su imali obavezu da blagovremeno i u cjelosti provode sve odluke gradskih vijećnika – *ordo decurionum* (Glavičić 2009: 64). Ispred titule pojedinih vrhovnih magistrata dodavan je prefiks *i(ure) d(icundo)*, iz kojeg se jasno vidi da su oni imali i sudske ovlasti (Mesihović 2011: 112, bilj. 101).

Tokom rimske vladavine, u provinciji Dalmaciji je izvršena potpuna društvena diferencijacija na: 1. višu klasu koju su činili: prokurator, veterani stranog i ilirskog porijekla, strani trgovci (Grci, Italici i Orijentalci); 2. srednju klasu, kojoj su pripadali: nadzornici u rudnicima, trgovci domaćeg porijekla, zanatlije domaćeg i stranog porijekla, konduktori; i 3. nižu klasu koju su činili: rudari domaćeg porijekla, stočari, koloni i robovi (Omerčević, Imamović 2011: 249– 257).

KOLONIZACIJA

Analizirajući rimsku vladavinu na tlu provincije Dalmacije, u čijim su teritorijalnim okvirima bili i prostori današnje Bosne i Hercegovine, jasno su vidljivi svi politički i kulturni faktori na kojima se temeljila rimska uprava. Oni su naročito bili izraženi kroz proces kolonizacije, i to najprije u primorskim krajevima, a potom i u unutrašnjosti provincije Dalmacije. L. Mamford kaže: „Da je u mnogim područjima kolonizacija bila popraćena sličnim zahvatima (kao u Galiji gdje se očuvala ravnoteža

između sela i grada) na uređenju cijelog kraja trasiranjem puteva i podjelom polja na izdužene četverougaoone parcele čiji se obrisi još i danas vide iz aviona. Ovaj sistem 'centurizacije' karakterističan je za velike dijelove italijanske ravnice, Dalmacije i Afrike.“ (Mamford 2006: 222)

Iz reda kolonizatora posebno su bili aktivni veterani (stranog ili domaćeg porijekla), krupni zemljoposjednici, trgovci, zanatlije, te činovnici u različitim službama i mnogi drugi. Oni su, svaki na svoj način bili nosioci svih političkih i kulturnih dešavanja na prostorima rimske provincije Dalmacije. Najupečatljivija svjedočanstva o njihovom prisustvu i djelovanju pružaju nam rimske vile rustike (*villae rustice*). U rano carsko doba izgrađeno je nekoliko luksuznih vila, koje su nazivane zajedničkim imenom *martinna villa*. One su, uglavnom, bile u carskom posjedu (Begović Dvoržak, Dvoržak Schrunck 2004), i kao takve potpuno odvojene od poljoprivrednih imanja na kojima se radilo i proizvodilo. Brojni nalazi vila su otkriveni na otocima Cresu i Lošinj, te na području današnjeg Zadra i Trogira (Begović, Schrunck 2002: 119–120). U priobalnom pojasu provincije Dalmacije registrovano je ukupno 205 vila rustika (Kilić, Matić 2004: 91), a unutrašnjosti oko 160. Međutim, malo njih je istraženo. Svojim bogatstvom i raskošnošću posebno su značajne dvije vile rustike čiji su ostaci pronađeni na tlu današnje Bosne i Hercegovine, odnosno na području Čapljine. Jedna je u Višićima, a druga u Mogorjelu.

Doseljavanje veterana na područje rimske provincije Dalmacije bilo je najintenzivnije tokom I stoljeća, kada su pomenute vile i izgrađene. Neke od stambenih zgrada održale su se čak do kraja IV stoljeća, kada je usljed barbarskih prodora došlo do njihovog razaranja i uništavanja. O tome nam, dosta uvjerljivo svjedoči veliki broj numizmatičkih nalaza iz III i IV stoljeća (do 383.) (Čremošnik 1965: 199–200). U vilama su boravili i brojni robovi, koji su radili na imanjima svojih gospodara. Sudeći na osnovu rijetkih epigrafskih spomenika, koji su pronađeni na ovim kompleksima, nameće se zaključak da su se vlasnici vila rustika razlikovali kako po svom etničkom tako i prema klasnom porijeklu. Među njima su svakako bili najdominantniji Italici, a bilo je i nešto Grka (Bojanovski 1969: 15–16); Čremošnik 1965: 199). Jedno od najvećih poljoprivrednih imanja bilo je smješteno u Mogorjelu kod današnje Čapljine. Neke od vila su podizane pored važnijih putnih saobraćajnica. Ostaci jedne takve vile pronađeni su u Paniku kod Bileće, uz putnu komunikaciju Narona – Scodra. Tu su pronađeni tragovi ogromne urbane vile, koja je bila okružena s nekoliko manjih vila rustika (Čremošnik 1974: 129).

Pored veterana, važnu ulogu u koloniziranju provincije Dalmacije imali su trgovci, i to najprije grčki koji su još od IV stoljeća p.n.e. imali svoje kolonije na Jadranu.

Odmah iza njih, bili su italički trgovci. Značajnu ulogu u koloniziranju provincije Dalmacije odigrale su i zanatlije, i to iz različitih dijelova Carstva. Osim pomenutih, kolonizatora veliku ulogu u tom procesu odigrali su i činovnici, među kojima su posebno bili važni prokurator, koji su obnašali dužnost upravnika rudnika. Svi naprijed navedeni kolonizatori dolazili su na ove prostore zajedno sa svojim porodicama.

URBANIZACIJA

Uporedo sa procesom kolonizacije rimske carske vlasti su provodile i proces urbanizacije čiji je smisao bio izgradnja infrastrukture na cijelom prostoru provincije Dalmacije. Kroz ovaj proces carske vlasti su nastojale ostvariti kako politički tako i kulturni utjecaj na ondašnje stanovnike dalmatinskih krajeva. Urbaniziranje provincije Dalmacije pratila je izgradnja putnih komunikacija i naselja, po uzoru na već izgrađene ceste i naselja na tlu današnje Italije. Ceste su im bile prijeko potrebne za kretanje vojske i transport raznih vrsta roba i ljudi. U mirnodobskim uslovima putne komunikacije su bile isključivo privrednog karaktera. Tako su još u I stoljeću izgrađene glavne putne saobraćajnice koje su povezivale najvažnije krajeve u provinciji Dalmaciji, uključujući i današnje bosanskohercegovačke prostore. Osnovni smisao izgradnje putnih komunikacija bio je da se uspostavi što brža i što kraća veza između južnog dijela Dalmacije s posavsko–podunavskom regijom na sjeveru. Dva glavna polazišta rimskih cesta, koje su vodile u unutrašnjost provincije Dalmacije bila su Salona i Narona (Imamović 1985: 34–35; Pašalić 1960: 18–21; Omerčević 2007: 17–28; isti 2010: 231; Pašalić 1984: 232; Bojanovski 1974: 103–105; isti 1981: 131–132).

Na početku rimske vladavine na tlu provincije Dalmacije putne saobraćajnice su uglavnom korištene za potrebe vojske. U vrijeme najvećeg uspona Carstva iz Rima je vodilo najmanje 29 velikih vojnih putnih saobraćajnica. Tokom vremena, njihova namjena je značajno proširena. One su se počele obilato koristiti za transport ljudi i roba, što je imalo za posljedicu nagli privredni i svaki drugi razvoj provincije Dalmacije. Samo iz Salone išla su četiri putna pravca prema unutrašnjosti i obali. Salona je bila glavno saobraćajno čvorište Dalmacije (Slukan, Altić 2005: 87; Imamović, Omerčević 2017: 61–63). Na taj način rimske carske vlasti su ostvarile sve potrebne preduslove da se direktno miješaju u sva politička kretanja i kulturne tekovine na ovim prostorima. Rimska cesta je imala nekoliko slojeva. Prvi i najdublji

sloj je bio popunjen krupnijim kamenjem ili komadima kamena, dok su prema površini gornjeg sloja ceste komadi kamena bili sve sitniji. Završni, vozni sloj je bio popločan s profilisanim kamenim pločama i posut pijeskom. Slojevi su međusobno bili vezani vapnenim malterom. Na pojedinim dijelovima ceste bile su izgrađene staze za pješake širine 2 do 3 metra i to s obje strane. Širina voznog dijela ceste kretala se između 3,5 i 7 metara (Pašalić 1960: 103–108; *Arheološki leksikon*, Tom I 151–153; Bojanovski 1974: 146–190). Po sredini ceste bila je blaga izbočina kako se voda ne bi zadržavala i kako bi se ista slivala u propisno iskopane i uređene kanale sa strane. Osim ovih, postojale su i obične ceste koje su bile izgrađene od višeslojne zemlje pomiješane sa šljunkom. Uz ceste su se nalazile putne stanice u kojima se moglo i prenoćiti. Vremenom su uz ceste podignuta brojna naselja, koja su nerijetko bila i u ulozi putnih stanica. Bezbjednost saobraćaja, putnika i roba osiguravali su beneficijari, koji su bili u ulozi saobraćajne policije. Beneficijarske stanice (*stationes*) su bile stacionirane duž važnih putnih komunikacija i u neposrednoj blizini dalmatinskih rudnika. Na službi, u jednoj stanici, uvijek su bila dva beneficijara (Pašalić 1960: 106). Uz ceste su bili postavljeni miljokazi na kojima je pisala kilometraža, ime cara u vrijeme kojeg je određena saobraćajnica bila izgrađena ili popravljena. Na osnovu miljokaza bilo je moguće utvrditi tačnu udaljenost između dva mjesta. Na pojedinim mjestima, uz ceste, su bile postavljene baklje koje su služile kao rasvjeta. Padu Zapadnog rimskog carstva u mnogome su doprinijele i dobre putne komunikacije, kojima su se kretali barbari. U toku barbarskih prodora porušeni su mnogi gradovi na tlu provincije Dalmacije, dok su rimske ceste postepeno propadale. Neki od rimskih gradova su se ipak održali i na taj način sačuvali kontinuitet svog postojanja sve do srednjeg vijeka, kada su na mjestu njihovog postojanja izgrađeni novi. Čak su, u toku cijelog srednjeg vijeka, trase nekih rimskih cesta ostale su nepromijenjene. I danas imamo vidljive ostatke rimskih cesta u nekim krajevima koji su nekada činili provinciju Dalmaciju (veći dio današnje Bosne i Hercegovine i južna Hrvatska).

Pored latinskog jezika i religije, veliki utjecaj na širenje rimske kulture na prostore provincije Dalmacije imali su i gradovi, u kojima se razvijala i širila rimska umjetnost, a naročito kiparstvo i slikarstvo. Koliki su značaj za Rimljane imali gradovi najbolje oslikava iskaz rimskog historičara Tita Livija koji kaže „antika uživa privilegiju što bogovi sudjeluju u nastanku gradova kako bi im dali uzvišeno značenje“ (Livije 1.8). Gradovi se mogu podijeliti na starije, koji su nastali na temeljima plemenskih naselja i mlađe, koji su formirani pod jakim utjecajem rimskih vlasti. Pored svoje urbane uloge rimski gradovi su veoma često korišteni kao sredstvo

za sprovođenje rimske državne politike. Državni vrh je je u mnogome potpomogao život u gradovima. Naravno, ovdje se ne misli samo na život onih ljudi koji su živjeli u užem gradskom jezgru, nego i na cjelokupno gradsko područje, koje je također biralo svoje predstavnike u organe gradske uprave.

U provincijama Galiji, Hispaniji i na Balkanskom poluotoku urbanizacija je imala strateški karakter. Naime, rimske vlasti su imale za cilj da preko rimskih gradova, koji su podizani po jedinstvenom obrascu i kao takvi skoro potpuno međusobno ličili, instaliraju rimsku kulturu. Osim njihovog jedinstvenog izgleda, gradovi su bili centri privrednog, političkog, društvenog i kulturnog života. U njima je boravila municipalna i kolonijalna aristokratija, koja je bila u funkciji rimske uprave. Rimski gradovi su u svom tlocrtu bili pravougaonog oblika. Svaki grad je imao ulice koje se međusobno ukrštale i to strogo pod pravim uglom. Dok je glavna ulica (*cardo*) išla pravcem sjever – jug, dotle su sporedne (*decumanus*) slijedile pravac istok – zapad (Mamford 2006: 219, 226). U pojedinim slučajevima, rimski projektanti su, zbog konfiguracije terena, odstupali od svojih graditeljskih načela, zasnovanih na simetričnom izgledu grada. Tamo gdje je teren dozvoljavao primjenjivao se miletski model gradnje s pravom šemom ulica i pravilnim redom urbanih sadržaja. Izgradnja grada uvijek je počinjala s gradnjom odbrambenog zida. U strukturi grada posebno su se isticali glavni trg (forum), teatar i arena.

ROMANIZACIJA

Polazeći od činjenice da tokom druge polovine II stoljeća nije bilo nikakvih ozbiljnijih sukoba na tlu provincije Dalmacije, rimskim carskim vlastima su se pružile brojne mogućnosti za provođenje raznih mjera, kako bi što više ojačale svoj politički utjecaj. Jedna od posebno važnih mjera bila je vezana za romanizaciju ondašnjeg domaćeg stanovništva na širem području provincije Dalmacije (Medini 1969: 45– 74; isti 1974: 27– 56; isti 1984: 7– 32; Rendić Miočević 1939– 1948: 18– 58; isti 1967: 139– 156; isti 1990; Wilkes 1969: 78– 87, 262– 296; Bojanovski 1988: 345– 355; Omerčević, Imamović 2015: 11– 27). Ta mjera je naročito došla do izražaja u drugoj polovini II stoljeća. Zahvaljujući procesu romanizacije nastala je domaća aristokratija koja je ušla u organe lokalne samouprave i time ostvarila pravo da raspravlja i odlučuje o životu gradskog stanovništva (Glavičić 2008: 47– 54). Uporedo s tim, svi gradovi koji su uživali municipalni status za gradske upravnike mogli dobiti nekoga ko je bio iz reda domaćeg stanovništva (Glavičić 2009: 57– 66).

Provođenje romanizacije i dodjeljivanje civiteta peregrinima u vrijeme dinastije Julijevaca – Klaudijevaca teklo je sporo i sa dosta opreza. Broj civiteta osjetno je porastao u vrijeme vladavine dinastije Flavijevaca, da bi potom, u vrijeme dinastije Antonina, postao još izraženijim, te okončan u vrijeme Karakale Severa 212. godine. (Mesihović 2011; Bojanovski, 1980: 108; Omerčević, Imamović 2016: 20– 21). Carevi iz pomenutih dinastija su se, za širenje svoje političke moći i kulturnog utjecaja, oslanjali na lokalnu aristokratiju. To je posebno bilo primjetno od vremena vladavine Flavijevaca, kada je do punog izražaja došao proces *interpretatio Romana*, tj. rimsko tumačenje ilirskih božanstava kojima su dodjeljivana imena spram atributa koje su imali njihovi bogovi (Imamović 1977: 106– 118).

Pored latinskog jezika u životu Rimljana je naročito bila važna religija. Otud su, i na vjerskim osnovama, Rimljani pokušavali povezati sve provincije s Italijom. S tim u vezi, i u provinciji Dalmaciji je postojao kult cara Augusta i božice Rome (*ara Augusti provinciae Delmatiae*).¹ Carski kult je njegovao kolegij *Sevira* ili *Augustales* iz reda uglednih bogatih oslobođenika (*liberti*), a posvjedočen je u Senii, Aenoni, Iaderu, Saloni, Naroni, Epidaurumu i Rhizinumu). Uz postojanje rimskih božanstava još su bila veoma zastupljena grčka, orijentalna i ilirska božanstva.

Do značajnog preobražaja došlo je i u sferi umjetnosti. On se naročito manifestovao kroz miješanje domaće i grčko– rimske tradicije. O tome nam svjedoče brojni kulturni spomenici, mozaici i freske (Čremošnik 1984). Zajednička karakteristika za sve ondašnje etnose ogleda se u njihovoj nošnji, iz III stoljeća, koja je bila prepoznatljiva po dugoj košulji – *dalmatici* (Čremošnik 1963).

Širenju romanizacije, koja je išla u pravcu postepenog nametanja i prihvatanja tekovina rimske civilizacije, u mnogome su doprinijeli doseljenici, odnosno kolonizatori dalmatinskih prostora. Sam proces romanizacije, na tlu provincije Dalmacije, trajao je tokom cjelog razdoblja rimske vladavine. Međutim, on ipak nije zahvatio sve krajeve, a ni sve domaće – ilirsko stanovništvo. Romanizacija je imala mnogo više utjecaja u gradovima, nego li u ruralnim područjima, što je, u svakom slučaju, bilo sasvim u skladu s rimskom politikom, koja nije bila opredijeljena za obrazovanje cjelokupnog stanovništva, jer im je trebala brojna radna snaga za rad u rudnicima i metalurškim pogonima, zatim na poljoprivrednim imanjima, te u zanatskim radionicama. Osim toga, neobrazovano ljudstvo je bilo sasvim pogodno za regrutovanje i angažman u rimskim vojnim jedinicama.

¹ U nastavku, pomenuti gradovi nisu bili jednake veličine, ali su zbog svog položaja u određenoj regiji ili provinciji igrali važnu ulogu.

I pored toga što su brojni etnosi na tlu provincije Dalmacije bili prepoznatljivi po svojim kulturnim osobenostima, oni su ipak, manje ili više, bili zahvaćeni utjecajem i širenjem rimske kulture (Novak 1948; Omerčević 2010: 55– 115). Međutim, to ni u kom slučaju ne znači da je rimska kultura bila jednako prisutna u svim krajevima provincije Dalmacije. Iako je Rim bio mediteranska sila, njegovo prisustvo u sjeverozapadnoj Evropi nije, uprkos jakom jezičkom utjecaju, imalo istu jačinu kao na jugu. I pored svih napora, Rimljanima nije pošlo za rukom da svoju kulturu prošire na područje Germanije, kao ni na zemlje Skandinavije i sjeveroistočne Evrope. U krajevima gdje zatečeno stanovništvo nije imalo svoje pismo, latinski jezik je vremenom postao osnovno i jedino pismo tih stanovnika. Dobar primjer za to su oni prostori koji su nakon Batonovog rata ušli u sastav provincije Dalmacije. Međutim, mnogo prije definitivnog osvajanja Ilirika, ilirska plemena koja su živjela u jadranskom priobalju su vrlo rano došla u kontakt s helenističkom kulturom. Kasnije, Iliri koji su bili bliže urbanim središtima ili pak oni koji su bili regrutovani u rimsku vojsku, naučili su latinski jezik (Omerčević, Imamović 2016: 18). Tako je latinski jezik postao službenim jezikom, dok se grčki više koristio u svakodnevnoj komunikaciji. Veći dio zatečenog ilirskog i keltskog stanovništva, posebno onog koje je živjelo u zabačenim krajevima, nije poznavalo ni latinski ni grčki jezik. Kod njega je sačuvano dosta autohtonih elemenata.

Rimsko carstvo je imalo preko 500 gradova i preko 3.500 naselja sa razgranatom mrežom puteva od oko 400.000 km, od čega je 80.500 km bilo popločano (Grant 1978: 264; Richard 2002: 9; *Tabula Peutingeriana* 1974). Zbog dobro razgranate mreže puteva, kojom si bili povezani svi dijelovi Carstva nastala je čuvena izreka „svi putevi vode u Rim“. Nastanak gradova usloveli su cestovni i trgovački faktori. Značajniji gradovi¹ u Rimskom carstvu pored *Rome* (Rima), bili su: *Vindobona* (Beč), *Londoninum* (London), *Lutelia Parisorum* (Pariz), *Genua* (Đenova), *Colonia Agrippinensis* (Köln), Trier (Trir), *Mediolanum* (Milano), *Thessalonika* (Solun), Nikomedija, *Jader* (Zadar), *Salona* (Solin), *Aequum* (Čitluk kod Sinja), *Narona* (Vid kod Metkovića) i *Epidaurus* (Cavtat), *Domavia* (Sase kod Srebrenice), *Aqua S...* (Ilidža kod Sarajeva), *Sirmium* (Sremska Mitrovica), *Siscia* (Sisak), *Singidunum* (Beograd), *Viminacium* (kod Kostolca), - (Niš) i drugi (Mamford 2006: 220– 222; Suić 2003: 37– 42; Radimsky 1892; Pašalić 1959; isti 1960: 85– 86; Kuntić– Makvić 1976 : 36– 37; Mócsy 1962: 597; isti 1974: 112– 113; Bojović 1975: 5– 6; Mirković 2004; Petrović 1976). U provinciji Dalmaciji je bilo oko 40 samoupravnih gradova. (Strika 2004: 60; Imamović 2016: 44). Ovaj broj samoupravnih gradova direktno govori koliko je bila razvijena provincija Dalmacija. Gradnja puteva, naselja,

vodovoda, vijećnica i drugih objekata bila je intenzivirana u provinciji Dalmaciji tokom prva tri stoljeća rimske vladavine. S tim u vezi urbanizacija je doživjela znatno veći zamah, u odnosu na romanizaciju. Najintenzivnija urbanizacija dalmatinskih prostora bila je u vrijeme vladavine Flavijevaca i Elijevaca. Pojedina nepristupačna sela urbanizacija je zaobišla. Na taj način sačuvana je ilirska plemenska organizacija zajedno sa plemenskom kulturom i tradicijom (Sergejevski 1934: 11– 41; isti 1949– 1950: 45– 94).

U vrijeme Carstva Rim je zauzimao površinu od 181.000 hektara s 1,200.000 stanovnika (Chamontin 2005: 419), a moguće je i više. Odlična organizacija prijestonice privukla je brojne stanovnike. Oni su živjeli u *insulama*. Rim je imao koloseum, forum, hramove i akvadukte. Forumi, arene, hramovi i akvadukti bili su prisutni u svim gradovima Italije, ali i širom Rimskog carstva. Danas je oko 230 rimskih arena prisutno u Evropi: Nimes i Arles (Francuska), Pompeji (Italija), Pula i Solin (Hrvatska) i drugi.

Rimska umjetnost i arhitektura se razvijala najprije pod etrurskim utjecajem, a u doba Republike pod grčkim utjecajem, što će posebno doći do izražaja potkraj Republike (Vitruvije 1951: I– VII), i u ranom Carstvu. Umjetnost Rimskog carstva može se podijeliti u dva perioda: vrijeme rimske ekspanzije, od I do II stoljeća nove ere, i to je vrijeme klasične rimske umjetnosti; i na razdoblje propadanja Rimskog carstva (Zosimus 1.1), odnosno od III stoljeća do 476. godine, koju karakteriše kasno – antička umjetnost. Prva faza nastupa od vremena Oktavijana Augusta kada počinje intenzivan razvoj rimske umjetnosti. Likovna umjetnost Augustovog doba ima odlike grčke klasične umjetnosti, dok realizam ostaje zastupljen kroz sitnu plastiku (Marconi 2014). Ova stroga klasična umjetnost poznata je i kao augustovska umjetnost. I dinastija Flavijevaca težila je klasičnoj umjetnosti, ali ipak više umjetničkim tradicijama prije osnivanja Carstva. Razumljiv je utjecaj grčke umjetnosti iz razloga što su još od vremena Republike prisutne brojne grčke kolonije na italskom tlu. Osim toga, značajnu ulogu u nastanku rimske umjetnosti imala je i starorimska narodna umjetnost nastala pod utjecajem etrurske civilizacije. U vrijeme cara Oktavijana Augusta slikarstvo, kiparstvo, mozaik i gliptika su doživjeli puni procvat (Thompson 2007: 153). Monumentalnost u arhitekturi i vajarstvu je bila veoma izražena (Chamontin 2005: 416– 418). Umjetnost flavijevskog doba svjedoči o težnji za klasikom što je primjetno kroz vraćanje na Četvrti pompejski stil – vraćanje na iluzionizam i perspektivu Drugog stila (I stoljeće p.n.e.).² Ovaj stil upravo je dosegao vrhunac u vrijeme Flavijevaca i Trajana. Car Vespazijan Flavije započeo je izgradnju Koloseuma 72. godine, a završio ga je njegov sin Domicijan. Stoga se i naziva

² Više o četiri Pompejska stila vidjeti: McAlpine, J. Lynley (2014), *Marble, Memory, and Meaning In the Four Pompeian Styles of wall painting*, Doctoral Thesis, University of Michigan

„Amfiteatar Flavijevaca“ u koji se moglo smjestiti 50.000 gledalaca. Car Hadrijan je nekontrolisano trošio sredstva na obnovu i izgradnju hramova, termi i drugih javnih građevina, a uz to su išla i velika žrtvovanja, skupi religiozni događaji i brojne igre koje su uveseljavale niže društvene slojeve. Koliko su carevi pomenutih dinastija bili posvećeni podizanju građevina, ilustruje i njihov kovani novac na kojem su prikazivane različite građevine.

Važan pečat umjetnosti Rimskog carstva dala je kršćanska ili ranokršćanska umjetnost koja obuhvata vrijeme od I do V stoljeća. Njen kraj još uvijek nije jasno omeđen. O kršćanskoj umjetnosti u provinciji Dalmaciji, ali i širom Carstva sve do potkraj II stoljeća, ne može se govoriti. Tada se pojavljuju ograničeni kršćanski simboli na freskama u katakombama, sarkofazima i na nadgrobnim spomenicima, uglavnom neutralne ukrasne slike (Cambri 2014: 125; Abramić 1991: 321– 322; Jensen 2000: 16– 20.). Tek poslije 313. godine, kršćani nalaze svoj slobodni umjetnički izražaj kroz mozaike u bazilikama. Zidove ranokršćanskih crkva ukrašavali su i tekstovi Starog i Novog zavjeta (Jansen 2000: 19, 68– 77; Basler 1986; isti 1972; Migoti 1991– 1992: 166– 182).

Osim u umjetničkom pogledu, u periodu poslije Milanskog edikta imamo i kršćansku književnost. Bez obzira na učene pisce, tu je primjetno odmicanje od čistog latinskog jezika, kako bi donekle i obični ljudi razumjeli djela, a ne samo da bi takva djela bila stvorena za elitne slojeve stanovništva. Jedan takav pisac je rodnom iz provincije Dalmacije, iz Stridona koji je preveo Bibliju (*Vulgata*) na latinski jezik.³

Nekadašnje rimske provincije postepeno su gubile klasični politički i kulturni poredak. Nestabilne političke prilike, posebno od 395., došle su do izražaja. Brojne funkcije, koje su nekada imale visoke državničke nadležnosti, vremenom su postale samo počasne. Latinski jezik je preživio i seobu naroda, odnosno Zapad (Italija, Hispanija i Galija) je i u teškim stoljećima barbarskih najezdi uspio opstati, dok je u unutrašnjosti Ilirika prevladao slavenski, unatoč prvim decenijama odupiranja gradova da sačuva latinski jezik. Tradicionalna rimska religija je nestala, a nova dogma bila je usmjerena prema Trojstvu. To je rezultiralo podizanjem većeg broja bazilika od kraja IV do VI stoljeća. Prvobitni rimski gradovi izgubili su svoju primarnu ulogu. Postepeni gubitak kurijalne autonomije gradova, doveo je i do nefunkcionalnosti gradskih vijeća (*ordo decurionuma*), da bi u vrijeme vizantijske uprave autonomija gradova potpuno nestala. Gradovi su tokom IV, V, VI stoljeća bili

³ Hijeronimov prevod Biblije sa grčkog i jevrejskog na latinski, uz komentare biblijskih tekstova, postali su općevažeći u crkvi. Ovaj učeni pisac je ujedno ostavio prvi siguran trag o postojanju crkvene organizacije u provinciji Dalmaciji. Vidi: Mirković, Miroslava (2000), *Život i prepiska Svetoga Hijeronima*, Beograd 16, 22– 28.

skloništa za ugroženo stanovništvo. Time je ozbiljno narušen njihov urbani izgled. Očuvani rimski gradovi sa svojim zdanjima nenadmašni su svjedoci jednog vremena, protkanim dimenzijom kvalitetne arhitekture i graditeljstva. Etnička slika, koju su nekada činili pored starosjedilačkog stanovništva (romanizirani, poluromanizirani i neromanizirani Iliri), brojni kolonizatori – doseljenici sa raznih strana Rimskog carstva, među kojima su bili najbrojniji Italici, Grci, Kelti (Gali), Britanci, Egipćani, Sirijci, Iranci, Jevreji (Alföldi 1969: 171– 179; Bojanovski 1988: 22– 54), Goti, Langobardi, Gepidi, Avari, Slaveni i druge manje etno– skupine (Gračanin, Škrkulja 2015). Svaki od pomenutih etnosa je, kako ranije tako i u ovom vremenu, na sebi svojstven način obilježio svoje prisustvo, o čemu nam veoma upečatljivo svjedoče razni materijalni ostaci, a djelimično i zapisi pojedinih ondašnjih pisaca (Pašalić 1984: 193– 307). Etnička slika stanovništva, kakva je bila tokom rimske vladavine, navodi nas na zaključak da su još tada prostori provincije Dalmacije bili prepoznatljivi po svojoj multietničnosti, multikulturalnosti i multireligioznosti. Barbarski vlastodršci su nipodaštavali, proganjali i do istrebljenja ugnjetavali druge etničke skupine. Upravo zbog toga su, u međuvremenu, brojni pripadnici drugih naroda trajno napustili provinciju Dalmaciju, a samim tim i bosanskohercegovačke prostore. Prema tome, etnička slika stanovništva na ovim prostorima je gotovo u potpunosti promijenjena i kao takva svedena na znatno manji broj etnosa.

ZAKLJUČAK

Stanje u i oko Rimskog carstva imalo je snažan utjecaj na zbivanja unutar rimske provincije Dalmacije, koja je bila od posebne važnosti za Carstvo, i kao takva pod stalnom prismotrom rimskih carskih vlasti. Zahvaljujući svom povoljnom geografskom položaju, ali i priličnoj udaljenosti od rimskog limesa, ovi prostori su mnogo prije odabrani kao dovoljno bezbjedno područje za odmaranje, konsolidovanje, popunjavanje i pripremanje rimskih jedinica za nova borbena dejstva. Tako su se na ovim prostorima, u relativno kratkom periodu, našle brojne rimske legije, bilo da je riječ o onim koje su se vraćale sa ratnih poprišta, ili pak onim koje su pripremane za odlazak u borbu protiv barbara. U takvim okolnostima, ondašnje stanovništvo provincije Dalmacije bilo je izloženo veoma jakom utjecaju rimskih vlasti. Refleksije stanja u Carstvu na dalmatinske krajeve naročito su došle do izražaja u sferi političkih zbivanja i kulturnih tekovina. S tim u vezi, carske vlasti su uspjele da kroz političko djelovanje u potpunosti osiguraju svoju vlast i da neograničeno utječu na sva kulturna događanja na ovim prostorima.

IZVORI I LITERATURA

1. Abramić, Mihovil (1991), "O povijesti Salone", u: *Antička Salona*, (ur. Nenad Cambi), Split
2. Alföldi, Geza (1969), *Die personennamen– Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Hiedelberg
3. Begović, Vlasta, Schrunck Ivančica (2002), "Rimske vile Istre i Dalmacije", I dio: Pregled lokaliteta, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb 113 – 130.
4. Begović Dvoržak, Vlasta, Dvoržak Schrunck Ivančica (2004), "Roman Villas in Istria and Dalmatia", Part III: Maritime Villas, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 21, Zagreb, 65– 90.
5. Bojanovski, Ivo (1969), "Antička uljara u Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara", *Naše starine*, XII, Sarajevo, 27– 54.
6. Bojanovski, Ivo (1974), *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela ANUBiH XLVII, CBI, knj. 2.
7. Bojanovski, Ivo (1981), "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja urimskoj provinciji Dalmaciji III. Prilog pručavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni", *Godišnjak ANU BiH*, XIX, CBI, knj. 17, 125– 197.
8. Bojanovski, Ivo (1988), *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.
9. Dragoslav Bojović, (1975), Pilog urhanj istoriji Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda*, XXII, 5– 6.
10. Basler, Đuro (1972), *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo
11. Basler, Đuro (1986), *Kršćanska arheologija*, Mostar
12. Cambi, Nenad (2014), "Počeci kršćanstva u Dalmaciji: povijesni aspekt", Zagreb.
13. Chamontin, Catherine (2005), *Velike civilizacije svijeta*, Rijeka
14. Čremošnik, Irma (1963), "Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVIII, 103– 125.
15. Čremošnik, Irma (1965), "Rimska vila u Višićima", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XX, Sarajevo, 147– 260.
16. Čremošnik, Irma (1974), "Rimsko naselje u Paniku kod Bileće", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIX, Sarajevo, 41– 164.
17. Čremošnik, Irma (1984), *Mozaici i zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini rimskog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1984.

18. Glavičić, Miroslav (2008), "Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura", *Archaeologia Adriatica*, 11, 43– 62.
19. Glavičić, Miroslav (2009), "Magistrati i uglednici Arbe", *Senjski zbornik*, 36, Senj, 57 – 66.
20. Gračanin, Hrvoje, Škrkulja, Jana (2015), "Etnički identiteti u južnoj Panoniji i Dalmaciji u Justinijanovo doba", *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, 9– 48.
21. Grant, Michael (1978), *History of Rome*, New York: Charles Scribner
22. Imamović, Enver (1977), *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo
23. Imamović, Enver (1985), "Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine", *Prilozi Instituta za istoriju*, XX/21, Sarajevo, 31– 52.
24. Imamović, Mersiha (2016), "Provala Gota u rimsku provinciju Dalmaciju i njihov utjecaj na društveno – političke, privredne i kulturne tokove", *Historijska misao*, 2, Tuzla, 33– 69.
25. Jensen Robin Margaret (2000), *Understanding Early Christian Art*, London – New York
26. Kilić Matić, Ana (2004), "Prilog pručavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije", *Opvscula archaeologica*, 28, Zagreb, 91 – 109.
27. Kuntić Makvić, Bruna (1976), "Carmina epigraphica Latina Pannoniae Inferioris", *Latina et Graeca IV* (7), 63– 66.
28. Mamford, Luis (2006), *Grad u istoriji*, Beograd
29. Marconi, Clemente (2014), (ed.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*, Oxford University Press
30. Medini, Julijan (1969), "Epigrafički podaci o munificijencijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 6 (3), 1969, 45– 74.
31. Medini, Julijan (1974), "Ordines decurionum Liburniae", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 12 (5), Zadar, 27– 56.
32. Medini, Julijan (1984), "Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Dometi*, 17, 7– 32.
33. Mesihović, Salmedin (2011), *Antiqvi homines Bosnae*, Sarajevo
34. Migotti, Branka, (1991– 1992), "Dalmacija na razmeđu Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., XXIV– XXV, Zagreb, 161– 182.
35. Mócsy, Andras (1962), "Pannonia (Siscia)", *PWRE*, IX, 237– 278.

36. Novak, Grga (1948), "Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Historijski zbornik I*, Zagreb
37. Omerčević, Bego (2007), "Rimska cesta Salona– Servitium", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, VIII, 17– 33.
38. Omerčević, Bego (2010), *Bosna i Hercegovina u vrijeme kasne antike*, Tuzla
39. Omerčević, Bego, Imamović, Mersiha (2011), "Promjena društvene strukture stanovništva na bosanskohercegovačkim prostorima u poznoj fazi principata", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, XI, 245– 261.
40. Omerčević, Bego, Imamović, Mersiha (2015), "Najstariji korijeni građanskog društva na tlu današnje Bosne i Hercegovine", *Historijska misao*, 1, Tuzla, 11– 27.
41. Imamović, Mersiha, Omerčević, Bego (2017), "Urbanizacija bosanskohercegovačkih prostora u vrijeme rimske uprave", *Acta Illyrica*, Sarajevo, 56– 78.
42. Pašalić, Esad (1984), "Period rimske vladavine do kraja III vijeka naše ere", u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
43. Pašalić, Esad (1959), "Rimsko naselje na Ilidži kod Sarajeva", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XIV, Sarajevo, 113– 135.
44. Pašalić, Esad (1960), *Antička naselja i komunikacije*, Sarajevo
45. Petrović, Petar, (1976), *Niš u antičko doba*, Niš
46. Radimsky, Vaclav (1892), "Prekopavanje u Domaviji kod Srebrenice godine 1891", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV, Sarajevo, 1– 24.
47. Omerčević, Bego, Imamović, Mersiha (2016.). "Rezultati i posljedice barbarskih osvajanja bosanskohercegovačkih prostora", *Historijska misao*, 2, Tuzla, 11-31.
48. Rendić– Miočević, Duje (1939– 1948), "Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII, (1939– 1949).
49. Rendić – Miočević, Duje (1967), "Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku", *Godišnjak*, V, CBI, Sarajevo.
50. Rendić– Miočević, Duje (1990), *Iliri i antički svijet*, Split.
51. Richard, A. Gabriel (2002), *The Great Armies of Antiquity*, Westport, Connecticut: Praeger
52. Sergejevski, Dimitrije (1934), "Rimska groblja na Drini", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XLVI, Sarajevo, 11– 41.
53. Sergejevski, Dimitrije (1949– 1950), "Japodske urne", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, ns. sv. IV– V, Sarajevo 45– 94.

54. *Tabula Peutingeriana* od. i ur. G. A. Škrivanić, Monumenta cartographica
55. Thompson L. Nancy (2007), *Roman Art a Resource for Educators*, New York
56. Jugoslaviae (1974), I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Istorijski institut, Beograd
57. Titus Livius (1919), *The History of Rome*, (ed. B. O. Foster), I, London
58. Vitruvije, Marko Polio (1951), *Deset knjiga o arhitekturi*, prev. M. Lopac, Sarajevo
59. Zosimus (1982), *New history*, tr. R.T Ridley, Sydney
60. Wilkes, John (1969), *Dalmatia*, London

REFLECTIONS OF THE ROMAN RULE ON CULTURAL AND POLITICAL SETTINGS IN THE PROVINCE OF DALMATIA

Summary

The Province of Dalmatia was under strict supervision by central Roman authorities during the entire period of Roman administration. Through their activities, the Roman authorities significantly influenced all political and cultural events and developments in the Province. In relation to that, the Empire authorities implemented their policy systematically and in a planned manner in the entire territory of the Province of Dalmatia, with a view to strengthening its links with the Empire. Immediately after conquering the Province of Dalmatia, the Romans first established and ensured permanent peace. Then they started the colonisation process, i.e. settling its territory. At the same time they started building road communications, settlements and other infrastructure, and to implement Romanisation of the population found the region – the local population. This approach to the Province of Dalmatia resulted in many positive outcomes in all segments of work and life of the then citizens of the Province. Many later events in and around the Roman Empire reflected exactly through the Province of Dalmatia, which was, owing to its economic importance, highly important for the Empire, keeping in mind its strategic position. Main road communications were across the Province of Dalmatia, connecting Rome with the Danube River region. They were used for military purposes, as well as for transport of people and goods. All events and developments in the Roman Empire highly reflected on the political and cultural heritage in the Province of Dalmatia. The reflections of the Roman rule on cultural and political settings in the Province of Dalmatia depended on many circumstances the Empire was facing. For that reason they were, at times, less evident, and, in particularly difficult crisis situations, they were more evident.

Keywords: the Roman Empire, the Western Roman Empire, the Province of Dalmatia, colonisation, urbanisation, Romanisation, *villa rusticae*

Adresa autora

Authors' address

Mersiha Imamović

Bego Omerčević

Filozofski fakultet, Tuzla

mersiha.imamovic@untz.ba

bego.omercevic@untz.ba

Rad prezentiran na Naučnoj konferenciji “Savremeni izazovi i perspektive društvenih i humanističkih studija”, Filozofski fakultet u Tuzli, april 2017. god.